

ՀՈՒՄՈՐԸ ՀԱՅԿ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆԻ «ՔՉՄՐՈՐ» ՎԻՊԱԿՈՒՄ

Մեկ տասնյակից ավելի պատմավեպերի և հանրագիտարանային բնույթի երկու տասնյակից ավելի երկերի հեղինակ Հայկ Խաչատրյանը հանիրավի անտեսված ու հավուր պատշաճի չուսումնասիրված է մնում առ այսօր: Նրա ստեղծագործություններից միակը «Քշմրոր» վիպակն է, որ գրված է հումորային, բարբառախառն, աշխույժ ու կենդանի լեզվով: Հեղինակի հումորը բարի է, առինքնող և ընդգրկում է գյուղական կյանքի 13 ոլորտներ՝ հերոսի ծնունդը, անվանակոչությունը, ուսումնառությունը, ստեղծագործական կյանքը, համագյուղացիներին, գյուղացիների մականունները, գյուղացիների անձնական հարաբերությունները, արցախցու և ռուսի հարաբերությունները, կրթությունը, հասարակարգը, քաղաքակրթությունը, մշակութային արժեքները, հերոսի բարձրագույն կրթությունը:

Հոդվածը փորձ է ուշադրություն հրավիրելու հեղինակի ստեղծագործություններին և մի փոքրիկ անդրադարձ կատարելու այս ոլորտում եղած համեստ ավանդին:

Բանալի բառեր՝ Հայկ Խաչատրյան, Քշմրոր, Դահրավ, հումոր, գյուղացի, հասարակարգ, քաղաքակրթություն, մշակույթ:

Մեկ տասնյակից ավելի պատմավեպերի և հանրագիտարանային բնույթի երկու տասնյակից ավելի երկերի հեղինակը հանիրավի անտեսված ու լիարժեքորեն չուսումնասիրված է մնում (բացառությամբ մասնակի անդրադարձների՝ Ժ. Բեգլարյան, Շ. Սադյան), ուստի մեր պարտքն ենք համարել մի փոքրիկ ներդրում կատարել:

Հայկ Հաբությունի Խաչատրյանը Արցախի Դահրավ գյուղից է և իր բնաշխարհն ու նրա մարդկանց է բերել «Քշմրոր» վիպակ, բայց ոչ պարզ ու լուսանկարչական եղանակով, այլ կենդանի, բարբառախառն, հումորիկ լեզվով գյուղի և գյուղացու պատկերագիրն է հավերժացրել: Դա նկարչություն է գրչով, որն ամենին չի զիջում վրձնին:

Հարկ է նկատել, որ «Քշմրորը» Հ. Խաչատրյանի միակ ստեղծագործությունն է, որում հեղինակը ցուցադրել է հումորի իր զգացումը. մյուս երկերը գրված են կանոնիկ ու հանրագիտարանային լեզվով:

Քշմրորը Շնաքարի կատարից սկիզբ առնող և դեպի արևմուտք տարածվող հսկա անտառն է, ուր կարելի է ժամերով քայլել՝ առանց երկնքի կտոր տեսնելու¹:

Այս փոքրիկ, բայց մեծ աշխարհի բոլոր ենթաշերտերն է հեղինակը դրվագ առ դրվագ բացում ու փռում ընթերցողի առջև, և բոլոր ենթաշերտերում էլ վայելքն ամբողջանում է հումորի խիստ հավասարակշռված մասնաբաժիններով:

¹ Տե՛ս Խաչատրյան Հ., Սոսյալ անտառ, Եր., «Արևիկ» հր., 1988, (այսուհետև՝ Խաչատրյան Հ.), էջ 10:

«Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարանը» հումորը ձևակերպում է «ոչ չարամիտ ծաղր, բարեմիտ ծիծաղ»²: Եվ այս բացատրությունը միանգամայն անփոփոխ երևում է Հ. Խաչատրյանի վիպակում:

Ինչպես նկատում է ռուս բանասեր Վ. Պրոպր, «ծիծաղել կարելի է մարդու բոլոր դրսևորումների վրա: Բացառություն է տառապանքը, որը դիտարկվել է դեռևս Արիստոտելի կողմից: Ծիծաղելի կարող են լինել մարդու արտաքինը, նրա դեմքը, մարմնակազմվածքը, շարժումները, երգիծական կարող են լինել նրա դատողությունները, որոնցում երևում է մարդու խելքի անբավարարությունը, նրա բարոյականը, նկրտումները, ցանկություններն ու նպատակները: Զվարճալի կարող է լինել մարդու խոսքը: Մի խոսքով մարդու ֆիզիկական, մտավոր և բարոյական կյանքը կարող է դառնալ ծիծաղի առարկա»³:

Եվ Հ. Խաչատրյանը հավատարիմ է այս նորմին: Ընդհանուր կարելի է առանձնացնել հումորի դրսևորման 13 ոլորտ, որոնց կանդրադառնանք առանձին-առանձին:

1. Հերոսի ծնունդը: Իր հերոսներին ներկայացնելիս ծաղրի ընկալումը բացառելու նկատառումով Խաչատրյանը վիպակն սկսում է հենց առաջին դեմքով ներկայացվող գլխավոր հերոսի ծննդյան դրվագով. «Հայրս գտնում էր, որ ես պետք է լույս աշխարհ չգայի, որովհետև տանն այլևս ապրելու տեղ չկար»⁴: Ապա երգիծում է իր անվանակոչությունը. «Ես գոհ չեմ, որ իմ անունն էլ է Գեղամ, պապիս անունն էլ, հորս անունն էլ:

Գեղամ Գեղամի Գեղամյան:

....Դպրոցում կատակով ինձ անվանում էին խորանարդ աստիճանի բարձրացրած Գեղամ»⁵:

2. Անվանակոչություն: Անվանակոչության թեման միայն անձնանուններով չի սահմանափակվում, այլ միահյուսվում է տեղանուններին:

Ըստ հեղինակի՝ մի անգամ Բաֆֆին Թիֆլիսից գալիս է Դահրավ, և նրա խնդրանքով դահրավեցիները շրջում են մի մեծ սալաքար՝ վրայի արձանագրությունը կարդալու: Խոնավությունը ջնջել էր արձանագրությունը, բայց սալի տակ հարյուրի չափ հին դրամներ են գտնում, որոնք նվիրում են Բաֆֆուն, վերջինս էլ կնոջը՝ Աննային: Բաֆֆու մահից հետո Աննան հայտնվում է Լոնդոնում և կարիքից դրդված փորձում հավաքածուն վաճառել Բրիտանական թանգարանին, սակայն հավաքածուն գողանում են: Եվ դահրավեցիները կրկնում էին.

–Դե մեր գյուղի եղած-չեղած հարստությունը մնացել է Լոնդոնում»⁶:

² Տե՛ս Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, Ե., Հր. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ, Հայկական ՄՄՀ ԳԱ հր., հ. 3, 1974, էջ 398:

³ Տե՛ս Пропп В., Проблемы комизма и смеха, gumer. info/bibliotek_Buks/Culture/propp/index.php (Որոնման ամսաթիվ՝ 11.01.2023):

⁴ Խաչատրյան Հ., էջ 5:

⁵ Խաչատրյան Հ., էջ 4-5:

⁶ Նույն տեղում, էջ 8:

Իսկ, այ, Լոնդոնը արմատակալում է Դահրավում. «Եվ գյուղացիները Լոնդոն են կոչել Շնաքարի ծերպերից մեկը: Ի հավելումն դրա՝ Դահրավում Լոնդոն անունով վեց շուն կա, երեք աքաղաղ, մեկ ջորի, մեկ տղամարդ: Մեր գյուղացիներից ամենից շատ խղճում էի Լոնդոնին: Բարի մարդ էր Լոնդոնը, բայց մի աքլորի բախտ էլ չունեւ, որովհետեւ ոչ ոք նրա անունը չէր տալիս: Գյուղացիները նրան կնքել էի Երկու նպատակ անունով»⁷: Պատճառը Լոնդոնի անհամարձակ նամակն էր իր սիրած աղջկան՝ Հեղինենին, որը ծաղրի թեմա էր դարձել:

Նամակն այսպիսին էր. «Միրելի Հեղինե. ես երկու նպատակ ունեմ. առաջինը՝ ավարտել բանֆակը, երկրորդը՝ կառուցել մեր տան երկրորդ հարկը: Քո՝ Լոնդոն»: Հեղինեն պարտավոր էր գրածն ընկալել այսպես. «Ես սիրում եմ քեզ, և մենք կամուսնանաք, հենց որ վերջացնեմ բանֆակն ու մեր տան երկրորդ հարկի կառուցումը»⁸:

Հերոսի հասունացմանը զուգահեռ ծավալվում են ենթաշերտերը և բնականորեն ներկայացվում է նրա ուսումնառությունը:

3. Հերոսի ուսումնառությունը: Գյուղի խրճիթ-ընթերցարանի վարիչ Բարսեղը գյուղսովետի նախագահի հետ գնացել էր Ստեփանակերտ՝ գրքեր բերելու: Ստեփանակերտի կենտրոնական գրախանութում ստացել էին Շեքսպիրի «Համլետ» գրքի քառասուներկու օրինակ:

«- Ո՞վ է այդ Շեքսպիրը,- հարցրել է գյուղսովետի նախագահը Բարսեղին:

- Անգլիացի է, կարծեմ լոնդոնցի:

- Լոնդոնցի՞:

- Այո:

- Բոլոր գրքերը վերցրու,- կարգադրել է գյուղսովետի նախագահը:

Գրախանութի աշխատողը փորձել է առարկել.

- Դուք ինչո՞ւ եք նույն գրքից քառասուներկուսը գնում, աշխարհի ամենամեծ գրադարանն էլ նույն գրքից այդքան չի առնի:

- Բայց սա Շեքսպիր է,- գիտակ մարդու տեսք է ընդունել գյուղսովետի նախագահը:

- Ի՞նչ անենք Շեքսպիր է,- ասել է գրախանութի աշխատողը:

- Նա Դահրավի հետ կապ ունի:

- Ի՞նչ կապ:

- Ազգակցական:

- Շեքսպիրն անգլիացի է:

- Գրքեր ես ծախում, բայց աշխարհից անտեղյակ ես,- պատասխանել է գյուղսովետի նախագահին այնպիսի տոնով, որ գրախանութի աշխատողը կասկածել է Շեքսպիրի մասին իր իմացածը և ընկերոջն ասել.

- Գուցե այդ Շեքսպիրն, իրոք, դահրավեցի է»⁹:

⁷ Նույն տեղում, էջ 9:

⁸ Նույն տեղում, էջ 9:

⁹ Նույն տեղում, էջ 15:

Արդյունքում՝ խրճիթ-ընթերցարանի 174 գրքերից քառասուներկուսը Շեքսպիրի «Համլետն» էր: Ու երբ Գեղամը 4-րդ դասարանում սկսում է օգտվել խրճիթ-ընթերցարանից, սկսում է «Համլետից», որի ընթերցումը տևում է երկու տարի: Բարսեղը ստիպել էր ընթերցել իր ունեցած քառասուներկու «Համլետները»:

«- Քեռի Բարսեղ, սա նույն գիրքն է,- դժգոհում էի ես:

- Ուշադիր որ կարդաս, կտեսնես, որ նույնը չէ,- ասում էր Բարսեղը»¹⁰:

Ի դեպ, նշենք, որ կատակասեր վանեցիների մեջ էլ շրջանառում է հումորային մի դրվագ, երբ, Շեքսպիրի անունը լսելով, վանեցին արձագանքում է. «Շեքսպի՞ր, էդա մեր Շեկ Իսպիրն է»:

4. Հերոսի ստեղծագործական կյանքը: Ուսումնառության տարիներին դրսևորվում է Գեղամի ստեղծագործական ջիղը, և ամեն օր մի բան էր գրում, դնում ծրարի մեջ և ուղարկում Ստեփանակերտում լույս տեսնող «Սովետական Ղարաբաղ» թերթի խմբագրությանը: Եվ ստեղծագործությունների տպարան հասնելու ողիսականը ևս երգիծանքի թեմայի է վերածվում: Քանի որ անփորձ «գրողը» վախենում էր գյուղացիների ծաղրի առարկա դառնալուց, գրվածքներն ուղարկում էր հարևան Բաղարա գյուղի ծանոթ բնակիչների միջոցով: Բայց ուղարկածը հասցեատիրոջը հասցնելու հետ կապված կասկածները ստիպում են խոստովանել. «Համոզված էի, որ բոլոր նամակները չէ, որ տեղ են հասնում: Ոմանք մոռանում էին փոստարկղ գցել, և իմ նամակները ետ էին դառնում Բաղարա: Մինչև յոթերորդ դասարանն ավարտելը ես ամեն օր մի բանաստեղծություն եմ ուղարկել խմբագրության հասցեով: Ու մինչև հիմա էլ չգիտեմ՝ դրանց մեծ մասը Ստեփանակե՞րտ է հասել, թե՞ Բաղարա»¹¹:

5. Համապոլագիներ: Ինքն իրեն երգիծելուց հետո հեղինակն ապահովագրված է համապոլագիների կերպարները տալու: Բայց ինչպես Արիստոտելն է ժամանակին նկատել, երգիծանքը ելնում է ողբերգությունից¹²: Իհարկե, Խաչատրյանը ձեռնպահ է մնում սրտակեղեք տեսարաններից, ողբերգությունն էլ ցցուն չէ, այլ խորքային, անգամ՝ անտեսանելի, բայց զգացվող: Դրանք մարդկանց միամտության, անգրագիտության, պարզամտության, ամաչկոտության արդյունքում ծնված զվարճալի իրավիճակներ են:

Գյուղի ամենաբարձրահասակ մարդուն՝ Աբիդոնին (որն ապրում էր Բաքվում և գյուղ էր գալիս թթի սեզոնին) համապոլագիները դարձրել էին բրենդ և մրցում էին հարևան մեհտիշենցիների հետ: Ու երբ մեհտիշենցի վարսավիր Վաղարշակը տեսնում է Աբիդոնին, զարմանքից բացականչում է.

- Մերդ մեռնի տեխնիկա...

Այնպես էր ասում, կարծես թե Աբիդոնը երկու մետրի է հասել վերամբարձ կռունկի օգնությամբ¹³:

Պակաս զվարճալի չի ստացվում Աբիդոնի աղջիկ ուզելը: Համապոլագիները կազմակերպում են Աբիդոնի ու Մարիայի հանդիպումը գյուղի ամենաբարձր

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 15:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 16:

¹² Տե՛ս Արիստոտել, Պոետիկա, Եր., Հայպետհրատ, 1955:

¹³ Տե՛ս Խաչատրյան Շ., էջ 22:

պատշգամբ ունեցող Աբունց երկհարկանի տանը և լրտես կարգում փոքրիկ տղաներից մեկին:

Հեղինակը տալիս է այդ հանդիսավոր իրադարձության ընթացքը. «Հանդիպումը տեղի ունեցավ կեսօրին: Աբիդոնը կանգնեց պատշգամբի մի ծայրում, Մարիան՝ մյուս: Երկուսն էլ ամաչելուց չէին նայում միմյանց: Կես ժամ լուռ մնալուց հետո Աբիդոնը հայացքը դարձնում է մի անոթոջ կողմ ու ասում.

- Գալի՞ս ես, թե չես գալիս...

Մարիան նրան չի արձագանքում: Կես ժամ հետո Աբիդոնը նորից է ասում.

- Գալի՞ս ես, թե չես գալիս...

Ձեռնահարկում թաքնված տղան հոգնում է Աբիդոնի ու Մարիայի լռությունից.... ջրհորդանը գրկած իջնում բակ:

Այդ օրվանից դահրավեցիները Աբիդոնին տվեցին «Գալիս ես, թե չես գալիս» մականունը»¹⁴:

6. Մականուններ: Զվարճալի են ու խոսուն նաև մականունները:

«Դահրավը մականունների գյուղ է: Մականուններ ունեն և՛ տոհմերը, և՛ մարդիկ, և՛ լեռներն ու դաշտերը, և՛ գետերն ու ձորակները, և՛ ընդհանրապես ամեն ինչ»¹⁵, - գրում է հեղինակը:

Օրինակ՝ 14-րդ դարի վերջում Կիլիկիայից Դահրավ գաղթած Կիլիկենց տոհմը կոչել են Յոթ օրականում սեր անող շեկ Կիլիկենք: Գյուղի հարուստների տղաներին՝ Հեթումին ու Ղազարին, Բոստոնից բերել տված կտորից¹⁶ կարած կոստյումների համար կոչել են Ավագ Բոստոն (Ղազար) և Կրտսեր Բոստոն (Հեթում):

Ավագ Բոստոնը սիրում էր գյուղի գեղեցկուհիներից մեկին՝ Արշալույսին: Բայց շուտով նրանք գծովում են: Պատճառը անտառում փայտ կտրելիս Ավագ Բոստոնի գերփայլ կոստյումի պատմվելն էր: Գյուղական դերձակը մի կերպ կցմցել էր այն, բայց պատմվածքը նկատել են բոլոր դահրավեցիները¹⁷: Եվ քանի որ կոստյումից բացի Ղազարն ուրիշ արժանիք չուներ, Արշալույսը նրա հետ կապը խզել էր:

Ու այդ լուրը շրջում էր ամբողջ գյուղով, և գյուղացիներն իրար ծանուցում էին.

- Ասում են՝ սև կատու է անցել նաև Զաբելի և Կրտսեր Բոստոնի միջև:

- Ի՞նչ է, Կրտսեր Բոստոնի կոստյումն էլ է պատմվել:

- Չէ, նրա կոստյումը դեռ չի պատմվել, բայց Զաբելն ուզում է ետ չմնալ իր ազգական ընկերուհուց՝ Արշալույսից: Որոշել է ինքն էլ Կրտսեր Բոստոնին թողնի¹⁸:

7. Գյուղացիների անձնական հարաբերությունները: Ուշագրավ է, որ գյուղացիներին նկարագրելիս հեղինակը սատիրայի չի դիմում: Ինչպես ժամանակին «Մեռած հոգիների» լեզուն և ոճը՝ հողվածում իրավացիորեն նկատել է Դերենիկ Դեմիրճյանը. «Սատիրան ժողովրդի տեղը չէ և եթե... հանդես են գալիս ժողովրդական տիպեր, դրանք էլ նկարագրված են բարեմիտ ծիծաղի, հումորի պլանով, կոմիկ գծերով:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 25:

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 24:

¹⁶ Հետագայում այդ կտորը ստացել է բոստոն անունը:

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 27:

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 30:

Նրանք չեն ծաղրվել»¹⁹: Այս դիտարկումը միանգամայն համապատասխանում է Հայկ Խաչատրյանի հերոսներին:

Գյուղում էր ապրում Ձենով Գասպարը, որը ոչ թե խոսում, այլ որոտում էր: Հնարագետ դահրավեցիները խելք խելքի են տվել և որոշել այնպես անել, որ Ձենով Գասպարի ձայնը անտեղի չկորչի: Բերել ու Ձենով Գասպարին հարևան են դարձրել կիսով չափ խուլ Մնացականին, քանի որ, ըստ գյուղացիների, Մնացականի լիարժեք զրուցընկեր միայն Ձենով Գասպարը կարող էր լինել:

Սովորաբար Ձենով Գասպարի և խուլ Մնացականի զրույցներն ամփոփում էին Դահրավի կյանքի տվյալ օրվա կարևոր նորությունները: Եվ գյուղացիներից շատերը, որոնք հոգնում էին դուրս գալ գյուղամեջ՝ լուրերն իմանալու, բավարարվում էին Ձենով Գասպարի ու խուլ Մնացականի զրույցը լսելով:

Հարևան գյուղերում նախանձում էին. « Ձենով Գասպարը և՛ ուղիղ է, և՛ թերթ, և՛ գիրք, և՛ հեռուստատեսություն»²⁰:

8. Ղարաբաղյին և ռուսը: Շատ խորքային դիտարկում է կատարում Հ. Խաչատրյանը՝ գրելով. «Ղարաբաղի դեմ հին ու հնագույն անցյալում այնքան են գրոհել, որ նրա զավակները աչքները բացում են թե չէ՝ ինքնապաշտպանության բնագոյով, աստծուց առաջ զենքն են պաշտում ու ռուսին»²¹:

«Ղարաբաղում քչերը գիտեին ռուսերեն: Բայց աշխարհում ոչ մի ղարաբաղցի չէր լինի, մեծ թե փոքր, կին թե տղամարդ, որ չիմանար «գղրավստվույտե» բառը»²², - գրում է Հ. Խաչատրյանը:

Ղարաբաղյու ռուսերենի իմացությունը սկսվում էր այդ բառով: Ապա շարունակում է. «Մայրս ասում էր, որ իմ ապուպապերից մեկն է այդ բառը Պետերբուրգից բերել Ղարաբաղ: (Ապուպապի անունը Երկար Գեղամ էր և 1702 թ.-ին Պետրոս Առաջինի մոտ օգնության խնդրանքով ուղարկված պատվիրակության անդամներից էր)»: Եվ հեղինակը հեզնում է. «Այս Երկար Գեղամը վեր է կացել, հազար ճամփա կտրել, հասել Պետերբուրգ ու բերել «գղրավստվույտե» բառը: Ա՛յ քեզ խելք: Բա մարդ Ղարաբաղից կգնա Պետերբուրգ, թե ինչ է՝ մի բառ եմ բերո՞ւմ»²³:

9. Գյուղացին և կրթությունը: Անգրագետ գյուղացիներից շատերը կրթության հարգը գիտեին: Այդ հողի վրա երբեմն վիճաբանություններ էին լինում: Ամուսինները վիճում են իրենց դստեր՝ Վեհանուշի կրթության շուրջ: Կինն ուզում էր, որ դուստրը յոթերորդ դասարանն ավարտելուց հետո կրթությունը շարունակի, ամուսինը դեմ էր. «- Ուրեմն յոթ տարին քի՞չ է: Ես որ յոթ տարի սովորած լինեի՝ հիմա կոլտնտեսության նախագահ կլինեի: Ասենք՝ չէ, նախագահն իմ սրտին մոտ գործ չէ: Անտառապահ կդառնայի, ոնց որ մեր Կարապետը, ձի կնստեի նրա նման, ես Կարապետից ինչո՞վ եմ պակաս: Ինձ շատ է դուր գալիս նրա սպիտակաբաշ ձին: Կնստեի ու գոնե մի անգամ

¹⁹ Տե՛ս Դեմիրճյան Դ., Երկերի ժողովածու, 14 հատորով, հ. XIII, Ե., Հայկ. ՍՄՀ ԳԱ հր., 1983, էջ 250:

²⁰ Խաչատրյան Հ., էջ 30:

²¹ Նույն տեղում, էջ 55:

²² Նույն տեղում, էջ 55:

²³ Նույն տեղում, էջ 55:

կհասնեի Քշմրորի վերջը: Ախր էսքան ապրեցի, բայց չտեսա, թե Քշմրորը մինչև ուր է ձգվում:

- Ինչե՞ր ես ասում, այ մարդ, ուրիշները մտածում են Բաքու, Մոսկվա տեսնելու մասին, ասում են, որ ռուսերեն իմանաս՝ մինչև Լոնդոն էլ կհասնես.... Իսկ երեկ Հովհաննես Սամվելյանն (դպրոցի տնօրենը - Լ.Ս.) ասում էր, թե հիմա դահրավեցիք պիտի մտածեն, որ իրենց գավակները տասնամյակն էլ ավարտեն, համալսարանն էլ ավարտեն, համալսարանից դեն մի բան էլ կա, մոռացա անունը, էդ բանն էլ»²⁴:

10. Հասարակարգ: Դահրավում քեռի Արշակը հայտնի էր իր կաշվե կապտագույն բաճկոնով, որը չէր մաշում և ամառ-ձմեռ քեռի Արշակի հագին էր:

Թուլը թափ տալու ժամանակ կոլտնտեսությունն իր գլխավոր ուժերը կենտրոնացնում էր թթենու այգում: Թափի բրիգադավար է դառնում քեռի Արշակը: Նրա բրիգադավարությունը տևում է ընդամենը մեկուկես ամիս: Թափից հետո նա սովորական այգեպան է: «Տարվա մեջ մեկուկես ամիս գեներալ է լինում, մնացած ժամանակ՝ շարքային զինվոր: Կոլտնտեսության նախագահները փոփոխվում էին, բայց քեռի Արշակը անփոփոխ էր: Նրա կաշվե բաճկոնին նախանձողներն ասում էին.

- Քանի՞ տարի է Դահրավում կոլտնտեսություն կա, ո՞վ է հիշում՝ այդ ո՞ր վարչության նիստում են քեռի Արշակին բրիգադավար հաստատել...

- Ի՛նչ վարչության նիստ, ի՛նչ բան,- պատասխանում էին սրամիտները,- քեռի Արշակը ցարի ժամանակներից է բրիգադավար»²⁵:

Թափած թուլը կիսատակառնների մեջ սայլերով տեղափոխում էին օղեգործարան, և մարդկանց ու իրերի ճակատագրերի միահյուսումը ամբողջանում է հեղինակի մեկ արտահայտությամբ. «Դա, իհարկե, գործարան չէր, այդտեղ ոչ մի մեքենա չէք գտնի: Կամ այդ օղեգործարանը, կամ քեռի Արշակի բրիգադավարությունը՝ տարվա մեջ մեկուկես-երկու ամսվա կյանք էլ սա ուներ»²⁶:

11. Քաղաքակրթություն: Քաղաքակրթության չափանիշը գյուղում կոշիկն էր, Սևին էլ՝ գյուղի միակ կոշկակարը: Բայց դահրավեցիները տրեխ էին հագնում: Սևու մշտական հաճախորդները գյուղի դպրոցում աշխատող տասներկու ուսուցիչներն էին՝ Հովհաննես Սամվելյանի գլխավորությամբ: Կոշիկ ունեին նաև կոլտնտեսության ու գյուղատվեսի նախագահները, բայց սրանք իրենց կոշիկները նորոգելու չէին տալիս: Նրանք կոշիկ էին հագնում միայն Ստեփանակերտ ուրն է խորհրդակցության գնալիս: Այնպես որ նախագահներից յուրաքանչյուրին մեկական զույգ կոշիկը հերիքում էր տասը-տասնհինգ տարի: Եվ առավոտյան նրանցից մեկնումեկին կոշիկով տեսնելիս սովորական են դառնում այսպիսի խոսակցությունները.

- Բարի լույս, Յուլակ:
- Լույս բարի, Աբրահամ:
- Գյուղատվեսի նախագահը աչքովդ չի՞ ընկել:
- Տեսա, ներքև էր իջնում:

²⁴ Նույն տեղում, էջ 64:

²⁵ Նույն տեղում, էջ 77-78:

²⁶ Նույն տեղում, էջ 78:

- Տրե՞լս էր հագել, թե՞ կոշիկ:
- Կոշիկ:
- Ուրեմն, էսօր նրան չեմ հանդիպի, գործս վաղվան մնաց²⁷:

12. Մշակութային արժեքներ: Մշակույթն ու գյուղական ավանդույթները ևս Խաչատրյանի երգիծանքի ուղեծրում են: Ահա Սևու կնոջ՝ Ջարուհու նկարագրությունը. «Ջարուհու գոտին արծաթյա ճարմանդներ ուներ: Ճարմանդներից մեկի վրա Անի քաղաքի զինանշան հովազն էր: Գոտու վրա շարված էին ոսկյա, արծաթյա ու պղնձե հին դրամներ: Պսպղուն դրամների կրկնակ մի շարան էլ ծածկում էր Ջարուհու ճակատը: Նրա ձախ ականջից մարգարտյա օղ էր կախված: Ձախ ձեռքի բազուկին հագրել էր արծաթյա երկարուկ բազպան, որն ասում են հագար տարվա հնություն ուներ: Այնպես որ, Ջարուհին միայն կոշկակար Սևու կինը չէր, նա Դահրավի շարժական թանգարանն էր»²⁸:

Երգիծելու մյուս թեման թթենու այգում ամեն տարի այգի եկող աղջիկների արտաքինի, շարժումների, պահվածքի հիման վրա տարվա գեղեցկուհի ընտրելու ավանդույթն էր և այդ առիթով գյուղացիներից մեկի փիլիսոփայությունը:

«Թաղևու Մանուշակյանը հարցատարափի տակ է գցում Միքայել Սամվելյանին և փորձում պարզել գեղեցկուհու ընտրության խնդրի հետ կապված կնճռոտ կողմերը:

- Ասում են Եվրոպայում էլ են գեղեցկուհի ընտրում, ճի՞շտ է:
- Ճիշտ է, Թաղևու:
- Նրա՞նք էլ են մեզ նման ընտրում:
- Չէ, Թաղևու: Նրանք չափում են աղջկա գլխի, կոնքի, իրանի, սրունքերի, ոտքերի ու ձեռքերի համաչափությունը, շրթուքների շարժումներն ու ատամնաշարի ամրությունն ու սպիտակությունը:
- Էդ բոլորը որտե՞ղ են անում, թթենու այգո՞ւմ:
- Նրանք թթենու այգի չունեն, Թաղևու:
- Ուրեմն ամբողջ Եվրոպայում մեր գյուղի թթենու այգու չափ մի այգի չկա՞²⁹:

13. Հերոսի բարձրագույն կրթությունը: Վիպակի վերջին դրվագը հերոսի ուսանողական տարիներն են, և այստեղ հնչում է երգիծանքի տխուր նոտան. «Պատության մեջ եղել են դեպքեր, երբ թշնամին նվաճել է քո հայրենի հողը, մի քանի հարյուր տարի նստել նրա վրա և հետո, ի լուր աշխարհի, հայտարարել, թե այդ հողը իր բնօրրանն է: Ճիշտ այդպես էլ հիշողությանս տարածքի մի մասը հերկվեցին փուչ դասախոսություններով և հավիտյանս հավիտենից մնացին խոպան»³⁰:

Ինչպես երևում է, Հայկ Խաչատրյանի ինքնատիպ գանձարանը անսպառ նյութ կարող է տալ ուսումնասիրողին, հարստացնել հանրագիտարանային գիտելիքներով, տեղափոխել հին ժամանակներ ու ապրել տալ մեր պատմությունը:

²⁷ Նույն տեղում, էջ 80:

²⁸ Նույն տեղում, էջ 80-81:

²⁹ Նույն տեղում, էջ 85:

³⁰ Նույն տեղում, էջ 107:

Այսպիսով՝ այս փոքրիկ անդրադարձով փորձեցինք ուշադրություն հրավիրել ուսումնասիրության վիթխարի նյութ տվող և զարմանալիորեն անտեսված մի գրողի՝ Հայկ Խաչատրյանի հարուստ գրականությանը, այն հույսով, որ նրա երկերին հավուր պատշաճի անդրադարձ կկատարվի և կտրամադրվի հանրությանը՝ ճանաչելու և արժևորելու ակնկալիքով:

ЛИАНА САНТРИАН

ЮМОР В РОМАНЕ АЙКА ХАЧАТРИЯНА "КШМРОР"

РЕЗЮМЕ

Айк Хачатрян, автор более десятка исторических романов и более двух десятков энциклопедических произведений, до сегодняшнего дня остается совершенно забытым и должным образом не изученным. Единственным его произведением является роман "Кшмрор", который написан юмористическим, диалектным, веселым и живым языком. Юмор автора добрый, привлекательный и охватывает 13 сфер сельской жизни: рождение, имянаречение, образование, творческая жизнь героя, односельчане, прозвища, личные отношения односельчан, карабахско-российские отношения, образование, общественный порядок, цивилизация, культурные ценности, высшее образование героя.

Статья является попыткой привлечь внимание к работам автора и внести небольшую лепту в скромный вклад в этой области.

Ключевые слова: Айк Хачатрян, Кшмрор, Дахрав, юмор, крестьянин, общественный строй, цивилизация, культура.

LIANA SANTRYAN

HUMOR IN HAYK KHACHATRYAN'S "KSHMROR" NOVEL

SUMMARY

Hayk Khachatryan, the author of more than a dozen historical novels and more than two dozen encyclopedic works, remains completely neglected and not properly studied until today. His only work is the novel "Kshmrор" written in a humorous, dialectal, brisk and lively language. The author's humor is kind, attractive and covers 13 areas of rural life: the hero's birth, naming, the hero's education, the hero's creative life, fellow villagers, villagers' nicknames, villagers' personal relationships, Karabakh-Russian relations, education, public order, civilization, cultural values, the hero's higher education.

The article is an attempt to draw attention to the author's works and to make a small support to the modest contribution in this field.

Key words: Hayk Khachatryan, Kshmrор, Dahrav, humor, peasant, social order, civilization, culture.